

Szemelvények a magyar geofizika történetéből III.¹

SZABÓ ZOLTÁN²

Z. SZABÓ: Selected passages of the history of Hungarian geophysics III

„Valóban helyesebb is, ha a feladatért emelünk intézetet, mintha, mire sok a példa, az intézetnek keresünk feladatot.”

(Eötvös Loránd)

Eötvös-inga az Országházban?

Bevezetéként foglaljuk össze röviden az országház építésének nem minden tanulság nélküli történetét [CSORBA, SISA, SZALAY 1993]. Az Országház építéséről az 1880. évi LVIII. törvénycikk rendelkezett. Ez kimondja, hogy az új országházat a főváros V. kerületében, a Tömő téren kell emelni és a terveket pályázat útján kell elkészíttetni. A törvény végrehajtásáról a miniszterelnök, TISZA Kálmán gondoskodik.

A tervpályázat kiírása 1882. április elején történt, 1883. február 1-i határidővel. A pályázatra meglepően kevés, mindössze 19 terv érkezett. A tervpályázat elbírálására alakult Országos Bizottság 4 pályaművet részesített díjazásban. Az első helyet STEINDL Imre „Alkotmány I” jellegű pályázata nyerte el, némi módosítási igénnyel. Miután a félelemet beiktatásával módosított végleges tervet a bizottság elfogadta, a jóváhagyásról szóló törvényjavaslatot TISZA Kálmán 1884. március 13-án az országgyűlésnek benyújtotta. A törvényjavaslat értelmében „az építési munkálatok, melyek még a folyó évben megkezdődnek, akképpen végeztessenek, hogy az állandó Országház építése lehetőleg 10 év alatt befejezhető legyen.” A képviselőház döntését a főrendiház jóváhagyása után az uralkodó az 1884. évi XIX. törvénycikkben szentesítette.

1884. július 30-án gróf TISZA Lajos elnökletével megalakult az Országház Építési Végrehajtó Bizottság. **Az építés költségvetése már ekkor több mint kétszerese a pályázati kiírásában megjelölt összegnek.** (A vastag betűs kiemelés itt és a továbbiakban jelen cikk szerzőjétől származik.)

Az építkezés 1885. október 12-én az első kapavágással indult, ám hamarosan kiderült, hogy az alapozási munkák a vártnál hosszadalmasabbak és költségesebbek lesznek. Az építési területen található vízművet ugyanis át kellett telepíteni. A munkát ezért 5 hónapra kénytelenek voltak felfüggeszteni. További problémát okozott, hogy a Duna vízének beömlése ellen gát építésével kellett védekezni. A következmény: az alapok kiásása csak 1887. augusztus 31-re fejeződött be. Időközben, június 16-án elkezdődött a **2–5 m vastag beton alapzat** készítése is. Éjjel-nappal folyt a betonozás, hogy az őszi rossz idő beállta előtt elkészüljenek.

Minden erőfeszítés ellenére 1892-re nyilvánvalóvá vált, hogy a millenáris ünnepségekre az Országház építését nem lehet befejezni. A Végrehajtó Bizottság ezért utasította a kivitelezőt, hogy a kupolacsarnok, a fölépcső és a delegációs folyosó addigra soron kívül készüljön el. Az eredeti menetrend megváltoztatása és az ehhez szükséges tervmódosítás a költségvetést egyébként is folyamatosan túllépő kiadásokat tovább növelte. 1894. május 5-én tartották a bokréta ünnepélyt. 1895. május 16-án helyezték el a kupola zárókövét, decemberben pedig lebontották a külső homlokzatról az állványokat. 1896. június 8-án, Ferencz József magyar királlyá történő koronázásának 29. évfordulóján, az országgyűlés két háza ünnepélyes külsőségek között megtartotta együttes ülését, mely alkalomra díszbandérium kíséretében az Országházba szállították a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket. Az épületet azonban csak 6 évvel később, 1902. október 8-án lehetett használatba venni. A belső munkálatok pedig csak 1904 végére fejeződtek be. **A tényleges kiadások pedig több mint négyszeresen túllépték az eredetileg elgondolt összeget.**

Gróf TISZA Lajos, az Országház Építési Végrehajtó Bizottság elnöke

EÖTVÖS Loránd 1886-ban kezdte meg gravitációs kutatásait, miután elkészült az egyetemi fizikai intézet új épülete az Esterházy (ma Puskin) utcában. Bár erre utaló hivatkozásokkal nem találkozunk, de valószínű, hogy kísérletei során kiderült, hogy az új épület nem biztosít ideális körülményeket szinte hihetetlen érzékenységu műszerei és mérései számára. Mi mással indokolható ugyanis, hogy néhány év elteltével megfelelőbbnek ígérkező helyszínt keresett laboratóriuma számára. Ebben az időszakban folyt az országgyűlés új épületének építése a Duna-parton és bár alapozási szempontból ez a helyszín sem volt jobb az egyetem területénél, az épület alapjául szolgáló vastag betonréteg alkalmasnak tűnt az épület alagsorában létesítendő

¹ Beérkezett: 2007. október 20-án

² Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet, H-1145 Budapest, Kolumbusz u. 17–23.

tudományos laboratórium részére. EÖTVÖS Loránd rövid, mindössze 7 hónapig tartó kultuszminisztersége alatt (1894. június–1895. január) valószínűleg tájékoztatást kapott az országház építésével kapcsolatos fejleményekről és innen származhatott az ötlet, hogy megpróbálja laboratórium céljára megszerezni az épület alagsorát. Az elképzelést hamarosan tett követte és elképzelésével levélben fordult BÁNFFY Dezső miniszterelnökhöz:

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr, Kegyelmes Uram!¹

A most épülő országház pincesorának a kupola alatt fekvő része, melyet az ide mellékelt alaprajzon vörös határolás különböztet meg, az alatta elterülő betonréteg nagy vastagságainál, falainak óriási méreteinél, és szimmetrikus alakjánál fogva kiválóan alkalmasnak mutatkozik a legfontosabb és legkényesebb fizikai, geodéziai és meteorológiai kísérletekre és mérésekre.

Külön megtervezve se lehetett volna tudományos vizsgálódásokra alkalmasabb helyet teremteni, s minthogy az építésvezetőségtől szerzett felvilágosítások szerint a helyiségnek az országház térbeosztásában semmi különös rendeltetése nincsen, továbbá ama csekély toldalékmunkálatok, amelyeket tudományos laboratóriummá átalakítása megkívánna, az építésvezetőség szerint semmiféle nehézséget vagy nagyobb költséget nem okoznának, bízva Nagyméltóságodnak a tudományok iránti szeretetében, ama kérelemmel járulok nagyméltóságod elé, kegyeskedjék a szóban forgó helyiségeket a kir. m. Tudományegyetem Fizikai Intézete s a kir. József műegyetem geodéziai tanszéke céljainak olyképpen átengedni, hogy azok a tudományegyetem Fizikai Intézetéhez kapcsolva, az Intézet vezetőtanárainak igazgatása alatt álljanak.

Ama toldalékmunkálatok, amelyek az új rendelkezésnek megfelelőleg szükségesek volnának, nevezetesen: egyszerű ablakok és ajtók helyett kettős ablakoknak és ajtóknak alkalmazása; a körfolyosó külső falain végig egy körbefutó vízvezető csőnek és gázcsőnek elhelyezése, és a terület közepén lévő, a rajzon vörösre vonalazott falnégyzetben egy, a kényesebb műszerek alapjául szolgálendő, a betonréteggel lenyúló négy méter oldalméretű téglapillérnek felépítése oly csekély költségdóbbletet okoznának, hogy tekintve a nemes célt, melyet az új intézmény szolgálni kíván, az átengedés iránti kérelemhez azt a másikat is bátorkodom hozzáfűzni: kegyeskedjék Nagyméltóságod a terület átengedésén kívül még az említett munkálatok foganatosításának elrendelésével is örök hálára kötelezni mindazokat, akik majdan a tudományos szempontból oly kiváló tulajdonságú helyen munkálkodva, igazi lelkesedéssel fogják Nagyméltóságod iránt érzett hálájukat tudományos munkásságukkal leróni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1895. július hó 5-én.

b. Eötvös Loránd

Bárá Eötvös Loránd egyetemi tanár, az MTA elnöke

Az alábbiakban tekintsük át az ügyvel kapcsolatos levelezést, mely a téma különös, mondhatnánk meghökkentő volta mellett rávilágít a korabeli hivatali bürokrácia mai napig ismerős útvesztőire. Lássuk tehát, hogy milyen elbírálásban részesült EÖTVÖS Loránd ötlete, aki ugyan már túl volt rövid életű miniszterségén, de mint az Akadémia elnöke mégiscsak több volt egy „mezei” professzornál.

EÖTVÖS Loránd saját kezűleg írt javaslatát bárá BÁNFFY Dezső miniszterelnöknek nyújtotta be. Az ügyet az országház építési végrehajtó bizottsága 1895. szeptember 18-án tárgyalta. Az eredményről TISZA Lajos, a Bizottság elnöke a következőkben értesítette a miniszterelnököt: elvi akadály nincsen a javaslatnak, „de bevándónak határozta a bizottság a művezető építész úrnak a kért helyiségek átalakításával járandó költségek iránti előterjesztését, amelynek beállítására nagyméltóságod átiratának vétele után azonnal intézkedtem”.

Bárá Bánffy Dezső miniszterelnök

Az idő múlik, ezért TISZA Lajos 1895. december 13-án figyelmezteti BÁNFFY miniszterelnököt: „Ha azt akarjuk,

¹ Országos Levéltár

hogy Eötvös báró azon óhajtása, miszerint a millenárius kiállítás alkalmából a helyiségeket és felszerelését külföldi szakembereknek bemutatthassa, teljesíthető legyen – mielőbb dönteni kellene erről.” TISZA Lajos egyúttal közölte azt is, hogy az átalakítási munkálatokra 2650 forint kell, de az új országház költségvetésében erre fedezetet nem talált – a fűtés, világítási és vízvezetéki felszerelés külön költséget igényel, de ez a fő költségvetésben már elő van írva.

SZLÁVY Gyula, a főrendiház elnöke 1895. december 22-én a miniszterelnökhöz írt levelében a következőképpen vélekedett EÖTVÖS javaslatáról: „Teljesen osztom Excellenciádnak nézetét, nem volna helyes már előre, mielőtt az épület a törvényhozói testületnek átadatott, annak rendelkezési jogát lekötöni és korlátozni. A helyiségek feletti rendelkezési jog kizárólag az országgyűlés két házát illeti meg.”

SZLÁVY József, a főrendiház elnöke

TISZA Lajos 1896. január 9-én ismét sürgette a két ház beleegyezését a miniszterelnöknél. A döntés azonban egyre később. A képviselőház elnöke, SZILÁGYI Dezső is arra az álláspontra helyezkedett, mint a főrendiház elnöke, miként ez az 1895. december 31-én a miniszterelnökhöz küldött leveléből megállapítható: „Az épület átvétele előtt határozni korai, és az akkor mutakozó szükségletek ismerete nélkül ma még nem lehet dönteni.”

Az ügy illetően fordulata kényelmetlen helyzetbe hozta TISZA Lajost, amint az a következő, EÖTVÖS Lorándhoz intézett leveléből egyértelműen kiderül:

Tisztelt barátom!²

Az állandó országház néhány helyiségének tudományos célokra a tudományos egyetem és a műegyetem részére leendő átengedése iránt hozzám intézett leveledre ekkoráig azért nem válaszoltam, mert az ez irányban megindított eljárásom eredményéről kívántalak egyúttal értesíteni, a minnek lehetőségére csak most következtet be.

A Miniszterelnök Úr ugyanis múlt évi december 6-án 432 itteni szám alatt e tárgyban tett előterjesztésemre folyó évi január 4-én 65/M.E. szám alatt

válaszolt és arról értesített, hogy a kért helyiségeknek a szóban levő s a parlament működésével kapcsolatban nem álló célra való átengedését – a törvényhozás mindkét házának elnökeivel egyetértve – csak a házak beleegyezésével véli eszközölhetőnek, s így azt annak idejében kikérni szándékozik.

A szükséges építő – illetőleg átalakító – munkák végrehajtását ennél fogva mindaddig míg a házak beleegyezése, illetve ezek alapján a miniszterelnök engedélye meg nem adatik, el nem rendelhetem, habár részéről és az építési Végrehajtó Bizottság részéről semminemű elvi kifogás nem forog fenn a szóban forgó helyiségek átengedése ellen.

Ezek után most már tartok tőle, hogy az illető helyiségek alig lesznek oly időben elkészíthetők és berendezhetők, hogy kísérleteidet már a milleniumi congressusok alkalmával e helyen végezhesd, amit részéről nagyon sajnálok.

Fogadd kitűnő tiszteletem őszinte kifejezését
Budapest 1896 évi január hó 9-én

Tisza Lajos

SZILÁGYI Dezső, a képviselőház elnöke

TISZA Lajos 1896. április 9-én értesítette Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy „a kérelemnek a két ház elé teendő terjesztése csak akkor lesz helyén, ha az épület a törvényhozásnak már átadatott.”³

Vallás és Közoktatásügyi⁴
Magyar Kir. Minister
1358. eln. szám.

N a g y m é l t ó s á g ú E l n ö k Ú r .

Az épülő országház néhány pinczehelyiségének tudományos célokra való átengedése tárgyában 1895. évi július hó 5-én kelt kérvényére van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel értesíteni, hogy ezen ügyben a miniszterelnök úrhoz intézett átiratomra a következő választ nyertem.

³ Környei Elek gyűjtése az Országos Levéltár anyagából

⁴ Országos Levéltár

² Országos Levéltár

Báró Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter

Az országház építési végrehajtó bizottsága jelentése szerint a terv keresztülvétele ellen gyakorlati kivihetőség szempontjából akadály nem forog fenn.

Minthogy azonban Nagyméltóságod kérelme a körül forog, hogy az új országház néhány helyisége olyan célra vétessék igénybe, mely az új országház rendeltetésével semminemű kapcsolatban sincs a miniszterelnök úr nem érezte magát hivatva a döntés jogával élni, s szükségesnek látta határozathozatal előtt az országgyűlés két háza elnökeinek ezen kérdésre vonatkozó nézetét kikérni.

A főrendiház és képviselőház elnökei válaszaikban azon álláspontra helyezkedtek, hogy nem volna helyes a törvényhozó testületnek az új országház épülettel szemben fennálló rendelkezési jogát már előre lekötöni, egyúttal azon nézetüknek adván kifejezést, hogy minden olyan rendelkezéshez mely az új országház valamely helyiségét a parlament működésével kapcsolatban nem álló célra kívánja felhasználni, az országgyűlés mindkét házában beleegyezése kikérendő.

A beleegyezés kikérése pedig a miniszterelnök úr véleménye szerint, csak akkor lesz helyén, ha az épület a törvényhozásnak már átadatott, miután nem lehet már most, előre egy későbbi országgyűlés intézkedési jogának elébe vágni, annyival kevésbé, mert az épület átvétele előtt és az akkor mutatkozó szükségletek ismerete nélkül ma még nem lehet megállapítani, vajjon lesznek-e egyáltalában az új országházban nélkülözhető helyiségek.

Mindezek alapján a miniszterelnök úr arról értesít, hogy Nagyméltóságod kérelmét sajnálatára egyelőre teljesíthetőnek nem tartja.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1896. május hó 5.

Wlassics

Így végződött tehát a nem minden alap nélkül meghökkentőnek tűnő ötlet sorsa: nem sikerült a tudományt becsempészni az ország házába.

HIVATKOZÁS

CSORBA László, SISA József, SZALAY Zoltán 1993: Az Országház. KIT Képzőművészeti Kiadó